

Práce věnované nejrozličnějším aspektům života a díla nejvýznamnějšího německého buržoazního sociologa přelomu devatenáctého a dvacátého století Maxe Webera dnes už značně překračují rozsah toho, co Weber sám napsal. Přitom to byl autor až neuvěřitelně plodný, o čemž svědčí téměř 150 knih a statí, které během svého relativně krátkého života publikoval [viz Kozyr-Kowalski 1967 : 513—525]. Weberovy stěžejní práce jsou stále znovu vydávány, a to nejen v němčině, ale také v celé řadě dalších jazyků. Weberovi věnovali mimořádnou pozornost mnozí vlivní nemarxističtí autoři současnosti a nedávné minulosti.(1) S potěšením lze konstatovat, že v posledních letech byly publikovány i práce snažící se vyrovnat s Weberovým dědictvím z marxisticko-leninských pozic.(2)

Je svým způsobem paradoxní, že čím více se buržoazní sociologie vzdaluje době Weberova života, tím většího významu v ní tento autor nabývá a tím větší zájem vyvolává. Nejvýstižněji a nejlapidárněji tuto situaci charakterizoval R. Aron, když nazval Maxe Webera „naším současníkem“ [Aron 1967 : 564]. Před marxistickým badatelem stojí v souvislosti s analýzou ohlasu Weberova díla v současné buržoazní sociologii otázka, čím si tento mimořádný vliv, nesporně překonávající vliv všech ostatních klasiků buržoazní sociologie, vysvětlit. Aniz bychom si činili nárok na vyčerpávající odpověď, domníváme se, že zde hrají rozhodující úlohu tři hlavní příčiny.

1. Max Weber výrazně a zcela novým způsobem přispěl k tomu, co si nemarxističtí autoři představují pod pojmem zvědečtění sociologie. Celý dosavadní vývoj buržoazní sociologie je možné mimo jiné chápat jako neustále opakované úsilí a pokusy o vytvoření sociologie jako vědy, která by díky svým metodám, poznatkům, funkcím i vlivu měla stejně uznávané postavení a působila na společenskou praxi stejně významně jako přírodní a technické vědy. K této otázce přistoupil Weber pod vlivem německé novokantovské filozofie úplně jiným způsobem než jeho předchůdci Comte a Spencer i než jeho současníci z řad naturalistických redukcionistů. Weberem propracované pojetí sociologie jako disciplíny, která je sice vědou v pravém slova smyslu, ale budovanou na jiných teoretických a metodologických základech než vědy přírodní, je mnoha současnými buržoazními sociologickými směry akceptováno a rozvíjeno.

2. Weber výrazně ovlivňuje současnou buržoazní sociologii svým pojetím sociologie jako nehodnotící vědy. Myšlenku, že sociologie má být čistě objektivní, nezaujatou, nadtřídní, nadstraníckou, všepjatnou, všem stejně sloužící a nikomu nestraníčí vědou nacházíme už u A. Comta, H. Spencera, E. Durkheima, V. Pareta i dalších zakladatelů a klasiků buržoazní sociologie, u žádného z nich však nebyla propracována do takových podrobností a zdůvodněna s úsilím o takovou mnoho-

(1) Například T. Parsons [1966], R. Bendix [1962], R. Aron [1967], L. Coser [1970], T. Abel [1970], E. Baumgartner [1964], H. H. Gerth a C. W. Mills [1948] aj.

(2) Jde zejména o knihy a studie S. Kozyra—Kowalského [1967; 1975; 1979; 1984], J. Lewise [1975], I. S. Kona [1963; 1964], J. N. Davydova [1980], F. P. Gajděnkové [1982], A. G. Zdravomyslova [1976; 1981], I. I. Antonoviče [1980], F. Charvátka a J. Večerníka [1978], A. Vaňka [1975], M. Havelky [1976], E. Urbánka [1976] aj.

strannost jako u Webera. Uvážíme-li, že ideál tzv. vědecké objektivity se v průběhu vývoje buržoazní sociologie stal „profesionální ideologií“ [Szacki 1981, část 2 : 516] velké většiny jejích reprezentantů a je zastáván dodnes, nepřekvapí nás, že právě touto stránkou svého učení vstupuje Weber mezi soudobé buržoazní sociology jako jejich velký současník.

3. Weberovo dílo žije a nabývá stále na významu díky své polemice s marxismem. Weber nebyl běžným odpůrcem marxismu, jakých jsou mezi buržoazními ideology stovky. Jeho polemika s Marxem měla některé zvláštní rysy, vyplývající z toho, že Marxova tehdy dostupná díla znal a že měl ambici, aby jeho sociologie, jak se sám vyjádřil, byla „pozitivní kritikou historického materialismu“. S jistou nadsázkou lze napsat, že Weber chtěl k Marxovi zaujmout takový postoj, jaký zaujal Marx k Hegelovi, tzn. dialekticky ho překonat. Weber uznával, že v Marxově díle je řada myšlenek, které mají trvalou vědeckou hodnotu. Ty je správné uchovat, je však třeba odvrhnout Marxův teoretický systém založený především na tezi, že společenské vědomí je koneckonců určováno společenským bytím. Tento způsob kritiky marxismu, který bývá někdy nazýván selektivním, protože dílčí marxistické teze uznává, ale odmítá to, co je v marxismu základní, a proto nutně zásadně odlišné od buržoazní ideologie, je dnešní buržoazní sociologii rovněž velmi blízký.(3)

Slovenský překlad(4) výboru z Weberova díla [Weber 1983], který sestavil a vystižnou předmluvou, jež je zatím jednou z nejrozsáhlejších marxistických studií o Weberovi u nás, uvedl F. Novosad [1983], je významným edičním činem, neboť kromě menší Weberovy studie *Politika jako povolání*, která byla do češtiny přeložena a vydána roku 1929, jsme z Weberova bohatého díla žádnou jinou práci v češtině ani ve slovenštině k dispozici neměli. Slovenský překlad je o to záslušnější, že obsahuje právě ty Weberovy stati, respektive části jeho knih, které jsou vskutku reprezentativní výpovědí o Weberových názorech na takové klíčové otázky, jako je předmět a metoda společenskovědního zkoumání vůbec a sociologie zvláště, jako je vztah sociologie a sociální i politické praxe a jako je problém hodnocení ve společenských vědách. Výbor obsahuje rovněž klasické Weberovo pojednání *O některých kategoriích chápající sociologie* z roku 1913, v němž jsou vysvětleny a analyzovány klíčové weberovské pojmy „lidské jednání“, „pospolité jednání“, „očekávání“, „šance“, „smysl jednání“, „účelně racionální jednání“, „jednání orientované podle hodnoty“, „zespolečenštění“, „společenské jednání“, „účelový spolek“, „souhlas“, „institute“ a „svaz“. Dále je ve výboru obsažena Weberova přednáška z roku 1918 *Věda jako povolání*, která počátkem dvacátých let vyvolala díky některým svým tezím v buržoazní sociologii značný ohlas a reagovali na ni ve svých knihách a statích mimo jiné Erich von Kahler, Ernest Troeltsch, Artur Salz a Max Scheler [k tomu viz Musil 1966]. Konečně výbor umožňuje čtenáři seznámit se i s některými základními Weberovými myšlenkami z děl *Protestantská etika a duch kapitalismu* a *Hospodářská etika světových náboženství*, která se mimo jiné zabývají problematikou vzniku a vývoje kapitalismu a jsou názornou ukázkou Weberovy polemiky s materialistickým pojetím dějin.

Výbor z Weberových děl dává tak všem, kdož se u nás hlouběji zabývají sociologickou teoretickou a metodologickou problematikou, zejména pak studentům a mladým pracovníkům v oboru sociologie, možnost konfrontovat svoje marxistické názory s názory jednoho z nejreprezentativnějších a nejvzdělanějších buržoazních

(3) Žádná z těchto tří námi uvedených příčin by se ovšem nemohla uplatnit, pokud by jejich základ netvořily sociální potřeby současné buržoazie, která se obdobně jako v době Weberova života z třídních důvodů prostřednictvím svých čelných ideologických představitelů stále znovu a znovu snaží „zvědecktit“ sociologii, zbavit ji hodnotících funkcí a „vyvracet“ marxismus.

(4) Jeho autorem je Ladislav Kiczko.

sociologů minulosti, hledat přesvědčivou argumentaci v polemice s ním a pokusit se odpovědět na otázky, které vytyčil (příčemž to ve své většině jsou otázky smyslu-
plné a v mnohém dodnes aktuální), způsobem, jenž by překonal Weberovy přístupy
a přispěl k rozvoji marxistické sociologie, což je hlavním smyslem našeho zájmu
nejen o Webera, ale o všechny významné buržoazní sociology minulosti. Výstižně
to v poslední době vyjádřil například Karel Rychtařík v Besedě za kulatým stolem
časopisu Sociológia, když prohlásil: „Kritika buržoazních teorií by neměla končit
odhalením jejich nedostatků. Měla by se dotáhnout až do pozitivního rozpracování
dané problematiky“ [Sociológia 1984: 436]. A dále „...nejdůležitější podmínkou
skutečné kritiky je její pozitivní zakotvení, neboť pouhé rozšiřování kritizované
problematiky ještě nevede ke kvalitativnímu posunu našeho poznání. Kritika
ve smyslu dialektické negace je nevyhnutelnou podmínkou každého poznávacího
postupu. Kritika sama nemůže být motivem, je podmínkou poznání, jehož smyslem
je pozitivní přínos. Na základě kritiky chceme postřehnout a zhodnotit podstatné
momenty poznávacího procesu, dosáhnout jeho kvalitativní změny“ [tamtéž : 442].
Splnit tento požadavek je ovšem při pěstování dějin buržoazní sociologie a při kritice
její současné podoby to nejtěžší a nejnáročnější.

Pokusme se nyní, vedeni těmito záměry a cíli, zaujmout marxistické stanovisko
ke třem výše uvedeným okruhům problémů, jimiž se Weber kromě jiného zabýval
a jejichž řešením výrazně ovlivnil a dodnes ovlivňuje buržoazní sociologii, tak jak
o tom svědčí a mohou být pro nás východiskem právě jeho názory obsažené ve zmín-
ěném slovenském výboru.

1. Sociologie jako věda vnášející řád do chaosu sociální skutečnosti

Klíčem k pochopení Weberova pojetí sociologie, její výstavby, metodologie a vztahu
k sociální a politické praxi jsou některé jeho názory na charakter společenské reality,
jinak řečeno jeho názory na sociální ontologii. Weber na rozdíl od hegelovské tra-
dice a marxismu na straně jedné a pozitivismu, zejména v jeho naturalistickore-
dukcionistické podobě na straně druhé, nepovažuje sociální realitu za něco, co je
určitým způsobem vnitřně uspořádáno, podléhá jistým pravidelnostem a zákoni-
tostem a může být tudíž lidským subjektem poznáváno (příčemž toto poznání
má ráz odrážení objektivní reality) a na základě tohoto poznání rovněž přetvářeno,
nýbrž pod vlivem novokantovství dospívá k závěru, že naše poznání není nic jiného
než vnášení určitých myšlenkových struktur do sociálního světa, který sám o sobě
je chaotický a neuspořádaný. „Osudem kulturní epochy, která jedla ze stromu
poznání“, napsal Weber, „je toto: musí vědět, že *smysl* světového dění nemůžeme
vyčíst ani z nejdokonalějšího výsledku jeho zkoumání, ať je jakkoli zdokonalené,
ale že musíme být schopni sami jej vytvářet...“ [Weber 1983 : 49]. Weber pole-
mizuje s názorem, že „... účelem každé vědy je uspořádat látku do systému pojmů,
jejichž obsah se ... dá získávat a pomalu zdokonalovat pozorováním empirických
pravidelností, vytvářením hypotéz a jejich verifikací ...“ [tamtéž : 105]. Tato
koncepce je podle něho principiálně nenapadnutelná jen „na půdě anticko-scho-
lastické teorie poznání, kde pojmy se chápou jako představy, které jsou *odrazy*
„objektivní“ “ skutečnosti“ [tamtéž]. Budeme zajisté souhlasit s Weberem, že „jak-
mile se pokusíme zpřítomnit si způsob, jak před námi život bezprostředně vystupuje,
nabízí se nám přímo nekonečná rozmanitost procesů, vynořujících se za sebou
a vedle sebe a plynoucích „v“ “ nás i „mimo“ “ nás. A absolutní nekonečnost
této rozmanitosti intenzivně trvá zcela nezmenšeně i tehdy, když se soustředíme
na izolovaný jednotlivý „objekt“ “ ... , jakmile se seriózně pokusíme toto „jed-
notlivé“ “ třeba jen popsat *vyčerpávajícím způsobem ve všech jeho individuálních
složkách*, nemluvě už o zachycení jeho kauzální podmíněnosti“ [Weber 1983 : 66–67].
Nemůžeme však akceptovat závěr, který z toho Weber vyvozuje, když píše: „Proto

celé myšlenkové poznání nekonečné skutečnosti konečným lidským duchem spočívá v mlčky přijatém předpokladu, že předmětem vědeckého zájmu je vždy pouze konečná část této skutečnosti, že jen tato část má být „podstatná“ a v tomto smyslu „hodná poznání“ [tamtéž : 67]. Lidský duch je samozřejmě konečný, pokud je jeho nositelem jednotlivé lidské individuum, které — byť sebegeniálnější — může svým poznáním obsáhnout pouze nepatrnou část objektivní reality. Tato „konečnost“ je však překonávána kontinuitou poznání lidských generací a neustálým zdokonalováním poznávacích nástrojů, jež je ve všech oblastech lidského vědění nesporné a prokazatelné.(5) Nelze souhlasit ani s Weberovým tvrzením, že pouze ta část skutečnosti, na niž se v daném okamžiku zaměřuje badatelský zájem, je podstatná a hodná poznání, a to proto, že „podstatnost“ je objektivní vlastností samotné reality, a nerozhoduje o ní nezávisle na předmětu poznání subjekt.

Nerozhodují-li o tom, co je podstatné, a tudíž hodné poznání samy vlastnosti objektivní reality, čím se pak řídí subjekt při výběru oné části skutečnosti, kterou zkoumá? Zatímco v přírodních vědách lze podle Webera „rozhodující charakteristický rys najít v „„zákonitém““ opakování určitých příčinných vazeb“ [tamtéž], ve společenských vědách tomu tak není, i když to mnozí mylně předpokládají. „Za „„vědy o kultuře““ jsme označili takové disciplíny, které se snažily poznávat kulturní význam jevů života. Význam určité podoby kulturního jevu a důvod tohoto významu nelze zjistit, zdůvodnit a pochopit na základě žádného ani nejdokonalejšího systému pojmů vyjadřujících zákony, protože význam předpokládá vztah kulturních jevů k hodnotovým idejím. . . . Nepatrná část individuální skutečnosti zkoumané v určitém okamžiku je poznamenána naším zájmem, podmíněným hodnotovými ideály, pouze tato část má pro nás význam a má jej proto, neboť je ve vztazích, jež jsou pro nás důležité svými vazbami s hodnotovými idejemi“ [Weber 1983 : 71—72]. O tom, kterou část sociální reality badatel zvolí, aby ji zkoumal, rozhoduje tedy její badatelem pocítovaný (tudíž subjektivní) význam. Ten pak vyvolává badatelův zájem.

Význam však nemají jevy sociální skutečnosti samy o sobě, ale pouze v souvislosti s hodnotami, které lidé vyznávají. Proto podle Webera „neexistuje žádná úplně „„objektivní““ vědecká analýza kulturního života nebo „„sociálních jevů““ . . . nezávisle na speciálních a „„jednostranných““ hlediscích, podle nichž tyto jevy — výslovně, nebo mlčky, vědomě, nebo nevědomě — vybíráme jako předmět zkoumání, analyzujeme a při výkladu rozčleňujeme“ [tamtéž : 66]. Ve společenských vědách podle Webera neexistuje a nikdy nebude existovat nějaké jednotné hledisko, které by umožnilo, aby společenské poznání bylo všemi příslušníky společnosti akceptováno ve stejné podobě. Všechna hlediska a také všechny poznatky o společnosti mají dílčí, partikulární charakter a s touto skutečností je třeba se smířit. „Systém věd o kultuře, i když jen ve smyslu nějaké definitivní, objektivně platné, systematizující fixace otázek a oblastí, o nichž mají tyto vědy kompetentně hovořit, by byl sám o sobě nesmyslem; při každém takovém pokusu se vždy může dospět pouze k seřazení mnoha specificky odlišných, vzájemně mnohonásobně heterogenních a disparátních hledisek, z nichž realita pro nás v určitém okamžiku byla nebo je „„kulturou““, tj. byla nebo je ve své specifičnosti významná“ [tamtéž : 81].

Na první pohled je zřejmé, že tento závěr vede k poznávacímu relativismu, který je v rozporu se snahou o objektivní poznání, jež je základem každé vědy. To si Weber uvědomuje a hledá z této situace východisko, neboť mu nejde o to, dokazovat, že věda o společnosti není možná, ale o to, že ji nelze pěstovat po vzoru přírodních věd, respektive že základem jejich poznávacích postupů není odražení sociální

(5) Tím nechceme říci, že tato „konečnost“ bude někdy překonána absolutně. V této souvislosti pouze připomínáme známou Engelsovu a Leninovu myšlenku o asymptotickém přibližování se absolutní pravdě prostřednictvím pravd relativních.

reality v lidském vědomí. Tento rozpor mezi Weberovou snahou o objektivnost společenskovědního poznání, bez něhož je jakákoli věda nemyslitelná, a mezi vědomím tohoto autora, že poznávací hlediska v přístupu k sociální realitě jsou nejednotná a často nesmiřitelná, vyústil v rozlišení tzv. hodnotících soudů a vztahu k hodnotě. Zatímco hodnotících soudů se badatel, pokud chce zůstat vědcem a nechce se přeměnit v politického vůdce nebo proroka, musí v rámci své čistě vědecké činnosti přísně vystríhat, bez vztahu k hodnotě se neobejde, neboť by tím ztratil nástroj vyčlenění objektu svého zájmu z chaosu významově nerozčleněné objektivní reality. Nezapomínejme, že bez vztahu k hodnotě nelze vymezit předmět zkoumání společenských věd, jímž je kultura, definovaná Weberem jako „konečný výsek ze smyslu — prázdné nekonečnosti světového dění, který je obdařen smyslem a významem“ [tamtéž : 76]. Tento výsek lze konstituovat jen tehdy, vztáhneme-li jej k nějaké hodnotě, kterou vyznáváme. Při vytýčování badatelského problému, při tom, když rozhodujeme, na co se zaměřit a co ponechat stranou, co je významné a co význam nemá, co smysl má a co jej postrádá, se sociolog podle Webera bez odvolání na určitou hodnotu neobejde. Přitom výběr těchto hodnot je prováděn značně libovolně. Znamená to, že v této fázi se badatel nijak podstatně neliší od neodborníků, kteří ve svém každodenním životě často neuvědoměle a bez snahy o objektivitu různé společenské jevy hodnotí. V okamžiku, kdy je předmět zkoumání takto zvolen, splnil vztah k hodnotě své poslání, a povinností badatele podle Webera je přistupovat k předmětu maximálně objektivně a zejména se nevyslovovat pro žádný dílčí ideál, žádné dílčí hledisko vzájemně bojujících skupin.(6)

Základním nástrojem takto objektivně pěstované sociologie a společenských věd vůbec, osvobozených od hodnotících soudů, je tzv. ideální typ. Ideální typ je podle Webera určitou syntézou, která nám poskytuje ideální obraz jistého jevu nebo procesu. „Tento myšlenkový obraz spojuje určité vztahy a procesy historického života do vnitřně nerozporného univerza *myšlenkových* souvislostí. Obsahově má tato konstrukce charakter utopie o sobě, která byla získána *myšlenkovým* stupňováním určitých elementů reality. Její vztah k empiricky daným faktům života spočívá pouze v tom, že tam, kde se v realitě konstatují nebo předpokládají jako v nějakém stupni účinné souvislosti takového druhu, jaké jsou abstraktně zobrazeny v oné konstrukci . . . , můžeme si *specifčnost* této souvislosti pragmaticky *znázornit* a pochopit na *ideálním typu*“ [tamtéž : 86—87]. Ideální typ je podle Webera cenný a přímo nenahraditelný pro heuristiku a pro zobrazování. Není však ani hypotézou, ale má tvorbu hypotéz usměrňovat, a není zobrazením reality, ale má mu poskytovat jednoznačné výrazové prostředky. Ideální typ není ovšem ani jakýmsi průměrem fakticky existujících jevů. „Získává se jednostranným *vystupňováním* jednoho nebo *několika* hledisek a sloučením množství difúzních a diskretních *jednotlivých* jevů, vyskytujících se jednou více, jednou méně a místy vůbec ne, které se slučují s jednostranně zdůrazňovanými hledisky do vnitřně jednotného *myšlenkového*

(6) Pro lepší pochopení na první pohled ne zcela jasného Weberova rozlišení hodnotících soudů a vztahu k hodnotě můžeme uvést určitý příklad. Upozorňujeme však, že nepochází od Webera a je na základě Weberových intencí zkonstruován námi. Vztahem k hodnotě je determinována skutečnost, že badatel připisuje z nějakého, v podstatě arbitrárního důvodu veliký význam v rozvoji hospodářského života, dejme tomu náboženské etice. Z toho pak plyne, že se ve své výzkumné činnosti zaměřuje především na studium náboženství. Musí se však vyvarovat toho, aby se snažil rozhodnout, zda je správnější být věřícím či ateistou, nebo které náboženství je „lepší“, a nabádal lidi ke vstupu do řad určité církve. V takovém případě by do vědecké práce vnášel hodnotící soudy, což je nepřipustné. Může tak podle Webera samozřejmě činit ve svém každodenním životě, ale musí výslovně upozornit, že jeho hodnotící soudy v této oblasti nemají s jeho vědeckou činností nic společného, zejména pak, že jeho vědecká činnost není jejich zdůvodněním.

obrazu. Ve své pojmové čistotě tento myšlenkový obraz ve skutečnosti empiricky nikde nenajdeme, je to *utopie* ...“ [tamtéž : 87].

Ideálních typů téhož jevu nebo procesu se dá vytvořit vždy více nebo dokonce mnoho. Přitom ani jeden se nepodobá druhému a ani jeden není odrazem sociální reality. Každý z nich si však může dělat nárok na platnost, tj. na zobrazení „ideje“ určité skutečnosti „potud, pokud ze skutečnosti opravdu vybral určité, ve své *specifičnosti významné* rysy naší kultury a uspořádal je do jednotného ideálního obrazu“ [tamtéž : 88].

Weber uvádí, že například „všechna zobrazení „„podstaty““ křesťanství jsou ideální typy, které mají vždy a nevyhnutelně pouze velmi relativní a problematickou platnost, mají-li být považovány za historické zobrazení empiricky daného, ale mají vysokou heuristickou hodnotu pro zkoumání a vysokou systematickou hodnotu pro zobrazení, používáme-li je jako pojmový prostředek pro *porovnávání a měření reality*“ [tamtéž : 95].

Jakkoli Weberova konstrukce ideálního typu, jejíž hlavní rysy jsme se pokusili reprodukovat, je pro nás v důsledku svých v podstatě novokantovských gnozeologických východisek nepřijatelná, nelze na druhé straně popřít, že obsahuje určité racionální jádro. Toto racionální jádro spočívá podle našeho názoru v tom, že mezi pojmem a skutečností, kterou odráží, neexistuje nikdy úplná totožnost. Pojem je vždy pouze přibližným odrazem reality, nikdy realitu plně nevyčerpává. Weber však tuto nedokonalost našeho poznání absolutizuje v tom smyslu, že mezi realitou a pojmem neexistuje žádná nutná závislost. To pak ústí v jeho nesprávné tvrzení, že tatáž skutečnost může být v lidském vědomí zachycena celou řadou různých ideálních typů, z nichž žádný si nemůže činit nárok na větší vědeckou hodnotu.

Někteří autoři upozorňují na to, že odhlédneme-li od nesprávných gnozeologických východisek Weberovy konstrukce ideálních typů, je možné zjistit určitou podobnost mezi ideálními typy a Marxovým pojmem teoretické abstrakce, jejímž výsledkem byly klíčové kategorie marxistické politické ekonomie, filozofie i vědeckého socialismu. Tak například O. Lange napsal: „Metodologie ideálních typů se do jisté míry podobá ... teoretickým ekonomickým modelům založeným na vědecké abstrakci, jak jí používal Marx“ [Lange 1966 : 105]. Na tento fakt můžeme ovšem pouze upozornit, aniž bychom se pokusili o jeho další analýzu. V každém případě však ten, kdo se dnes ve společenských vědách velmi významnou teorií modelů a modelování zabývá, musí se s Weberovým dědictvím v této oblasti vyrovnat a musí rovněž zaujmout stanovisko ke vztahu ideálních typů a marxovské teorie abstrakce. Nemůžeme však souhlasit s Weberovým tvrzením, „že všechny specificky marxistické „„zákony““ a konstrukce vývoje — pokud jsou teoreticky bezchybné — mají ideálně typický charakter“ [Weber 1983 : 101], a to proto, že v Marxově pojetí jsou pojmy „myšlenkovou reprodukcí skutečnosti“, nikoli libovolně tvořenými konstrukcemi.

Základní problém zpochybňující možnost praktického uplatnění poznatků získaných prostřednictvím ideálních typů i Weberovy sociologie jako celku spočívá v tom, že Weber všechny závěry sociologického zkoumání relativizuje takovým způsobem, že se nemohou stát základem a oporou přeměny sociální skutečnosti. Jasně to vyplývá z Weberovy myšlenky, že při tvorbě ideálních typů „nikdy nelze apriorně rozhodnout, *zda* tu jde o čistou hru myšlenek, nebo o vědecky plodnou tvorbu pojmů; i zde existuje pouze jedno měřítko: měřítko úspěšnosti pro poznávání konkrétních kulturních jevů v jejich souvislosti, příčinné podmíněnosti a v jejich *významu*“ [tamtéž : 89]. „Tyto pojmy jsou útvary, v nichž konstruuujeme souvislosti použitím kategorie objektivní možnosti a které naše školená *fantazie*, orientovaná na skutečnost, *posuzuje* jako adekvátní“ [tamtéž : 91].

Postavení sociologa tváří v tvář úkolu, který by měl jako vědec plnit, je tedy

ve Weberově pojetí krajně problematické a závěry, k nimž dospívá, neobyčejně nejisté. Vyplyvá to, jak jsme viděli, z několika příčin:

1. Sama sociální realita, kterou zkoumá, je nekonečně bohatá, rozmanitá a proměnlivá, přičemž se objektivně nevyznačuje žádnými hlubšími souvislostmi, pravidelnostmi, opakovatelnostmi a zákonitostmi.

2. Sociologické poznání nemůže být tudíž odrážením skutečnosti, v němž by cílem bylo co nejadekvátnější proniknutí k podstatě zkoumaných jevů a procesů. Nic takového, jako je podstata sociální skutečnosti, objektivně neexistuje.

3. Nejsou-li pojmy jako základní nástroje vědeckého poznání myšlenkově složitě konstruované, ale konečkonců sociální realitou podmíněné odrazy podstatných stránek společenského života, neexistuje žádné spolehlivé vodítko jejich utváření ani kritérium jejich pravdivosti. Jsou tvořeny značně libovolně, pouze na základě vyznávaných hodnot a fantazie badatele.

4. Je pochopitelné, že poznávací pluralita v oblasti sociologie a společenských věd vůbec je za této situace nevyhnutelná a že v závislosti na vyznávaných hodnotách mohou různí sociologové dospívat a skutečně dospívají i k protikladným pojmovým znázorněním téže skutečnosti. Tento rys je nikoli přechodným, ale trvalým a nepřekonatelným rysem sociologického poznání. Sociologie tak nutně postrádá neodmyslitelnou vlastnost každé vědy, tj. kumulativnost poznatků.

5. Takto chápáná sociologie se nemůže stát nástrojem přeměny světa a není to ani jejím posláním. Weber to mnohokrát explicitě vyjádřil, například tvrzením, že „úlohou zkušenostní vědy nikdy nemůže být zjišťování závazných norem a ideálů, aby se z nich mohly odvozovat recepty pro praxi“ [tamtéž : 44], nebo větou, že „empirická věda nemůže nikoho naučit, co *má*, ale pouze co *může* a podle okolností, co *chce*“ [tamtéž : 46].

Pokusme se nyní odpovědět na otázku, jaké byly hlavní příčiny, jež Maxe Webera vedly k zaujetí názorů, jež byly výše stručně reprodukovány. Zdá se, že je lze shrnout asi takto:

Weberovo zdůrazňování specifičnosti a složitosti poznání společnosti ve srovnání s poznáním přírody je reakcí na zjednodušená pojetí sociologické teorie a metodologie, pěstovaná pozitivistickými směry druhé poloviny devatenáctého a počátku dvacátého století. Nezapomínejme, že v této době zaujímají v buržoazní sociologii významné místo krajně zjednodušující směry naturalistického redukecionismu, navažující zejména na Spencerovo dílo, avšak dovádějící některé naturalistickoevolutivistické myšlenky tohoto autora k absurdním závěrům. Sama o sobě celkem plodná myšlenka, že sociologie by měla dosáhnout stejné exaktnosti, metodologické i teoretické propracovanosti a praktické aplikovatelnosti jako bouřlivě se rozvíjející přírodní vědy, byla sociologickým naturalistickým redukecionismem z vulgarizována v tom smyslu, že mezi sociologií a přírodními vědami neexistuje z hlediska předmětu zkoumání i metod přístupu k němu žádný podstatný rozdíl a že je možné badatelské postupy, jež se osvědčily v nejrozvinutějších přírodních vědách, beze zbytku přenést do sociologie.

Takovéto krajně zjednodušené pojetí sociologie muselo nutně vyvolat mezi buržoazními autory neorientovanými pozitivisticky odpor. Setkáváme se s ním i u Maxe Webera, poučeného a výrazně ovlivněného tradicemi německé filozofie, zejména představiteli tzv. historické školy, dále W. Diltheyem a novokantovci W. Windelbandem a H. Rickertem. Představitelé německé historické školy (politiků ekonomové W. Roscher, K. Knies a G. Schmoller, historikové J. G. Droysen a F. Meinecke aj.) dospěli v opozici vůči pozitivistickému naturalismu k závěru, že zobecňující přístup k dějinám a společnosti musí být nahrazen individualizujícím pozorováním. Historické fakty musejí být předmětem zkoumání ve své jedinečnosti, nikoli pouze jako exempláře obecných druhů a kauzálních řetězců. V pojetí těchto

autorů se ve společenských vědách na rozdíl od věd přírodních mění rovněž vztah subjektu a objektu, mezi nimiž podle pozitivistů existuje jasná hranice. „Společenské poznání je nevyhnutelně historickým *sebepoznáním* člověka patřícího do určité epochy, kultury, národa, sociální skupiny atd. Toto poznání je chápáno jako exprese života, nikoli jako odrážení skutečnosti nezávislé na pozorovateli. Odtud pojem *světového názoru* (*Weltanschauung*), charakteristický pro tuto myšlenkovou soustavu, zkoumaný v kategoriích „historické adekvátnosti““, a nikoli pravdy a nepravdy v klasickém chápání“ [Szacki 1981, část 2 : 474].

Z toho plyne rovněž názor, že pro humanitní obory jsou zcela nevhodné poznávací nástroje typické pro naturalistickou filozofii vědy. Musí zde být uplatněn jiný postup, který je vymezován jako porozumění (*Verstehen*). Subjekt ve svém vědomí sociální realitu neodráží, ale protože je sám její součástí, chápe ji, rozumí jí. Avšak vzhledem k tomu, že toto porozumění má často intuitivní ráz, že se řídí různými hodnotami a že je výrazně podmíněno individuálními zkušenostmi, nelze se ve společenskovědním poznání vyhnout relativismu.

I sami někteří nemarxističtí autoři poukazují na to, že tento relativismus je svědectvím úpadku původně pro buržoazní myšlenkové směry typického úsilí o hluboké, všestranné a objektivní poznání sociální reality, projevem ztráty důvěry v kumulativní ráz společenského vědění, a tím i koneckonců projevem nevěry ve společenský pokrok.

Nelze popřít, že Weberův odpor k pozitivistickému naturalistickému redukcionismu je po mnoha stránkách oprávněný. Racionální jádro tohoto odporu spočívá v tom, že postupy a poznatky z oblasti poznání přírody nelze vskutku mechanicky přenášet do poznání společenskovědního. Vztah subjektu a objektu má ve společenských vědách jiný charakter než ve vědách přírodních. Subjekt je v sociologickém zkoumání vždy tak či onak součástí objektu, nemůže k němu nikdy, pokud jde o klíčové a podstatné otázky společenského života, zaujmout zcela nezaujatý a nehodnotící postoj. Do sociologického poznání se vždy složitě promítají diferencované a často protikladné zájmy, hodnoty, cíle i požadavky jeho nositelů. Weber, poučený historií sociálního vědění, konstatuje, že tomu tak vždycky bylo, v čemž má pravdu. Domnívá se ovšem, že tomu tak také vždycky bude, a to proto, že společenská realita je nekonečně složitá a mnohotvárná a proto, že neexistuje takový přístup k ní, který by mohl být z vědeckého hlediska zdůvodněn jako jedině možný, a tudíž jedině pravdivý: „... „světové názory““ nikdy nemohou být produktem neustále postupujícího zkušenostního vědění a ... nejvyšší ideály, které na nás nejvíce působí, se v každé době prosazovaly jen v boji s jinými ideály, které jsou pro jiné lidi právě tak posvátné jako naše pro nás“ [Weber 1983 : 49–50]. Přitom možnost tohoto diferencovaného přístupu je dána charakterem subjektu a tím, že vždy volí mezi různými hodnotami, přičemž na volbě hodnot se lidé nikdy nemohou shodnout.

Pokud bychom přistoupili na Weberovo stanovisko, museli bychom vskutku souhlasit s tím, že sociologické poznání má jen relativní hodnotu se všemi praktickými důsledky, k nimž takovéto tvrzení vede. Východiskem z této slepé uličky weberovské gnozeologie a metodologie je pouze uznání dvou základních skutečností, k nimž dospěla marxistická filozofie a sociologie a které Weber pochopitelně nemohl akceptovat, neboť právě mj. v polemice s nimi se rodily jeho nejdůležitější teze. Je to uznání toho, že lidské poznání, včetně sociálního, má charakter odrazu, tzn. že klíčové nástroje vědeckého poznání, jakými jsou pojmy, pokud jsou správně vytvořeny, nejsou libovolnými výtvary subjektu, ale zachycují podstatné stránky objektivní reality, i když nikdy ne v celé její bohatosti a jednorázově, a že difference v přístupu k sociální skutečnosti a její často diametrálně odlišné hodnocení není způsobeno pouze libovůlí sociálně nezakořeněného subjektu, ale je sice složité, ale nakonec vždy podmíněno místem subjektu ve společenské struktuře, tudíž koneckonců jeho třídním postavením.

Myšlenku, že vliv určitého společenského zájmu transformovaného v teoretické rovině do určitého světového názoru na poznání sociální skutečnosti musí být vždy jednostranný, zkreslující, negativní, a tudíž vědecky nežádoucí, sdílí Weber se všemi ostatními významnými buržoazními sociology své doby, jakými byli Durkheim, Pareto i jiní. Je to v jistém smyslu klíčová idea veškeré buržoazní sociologie, ať už pozitivisticky či humanisticky orientované, znemožňující připustit, že za určitých okolností nemusí mít zájem a světový názor na poznání zkreslující vliv a může je naopak prohlubovat. Marxova idea rozvinutá Leninem, že *dlouhodobý a podstatný* třídní zájem proletariátu jako třídy, která díky svému sociálně ekonomickému postavení nepotřebuje v sociální realitě cokoli zakrývat a umožňuje tak svým ideologickým představitelům relativně nejpresnější poznání společenské skutečnosti, byla ovšem pro Webera z gnozeologických i třídních důvodů nepřijatelná.

Weberova snaha, ostatně stejně jako obdobná snaha Durkheimova a Paretova, maximálně zdokonalit poznávací nástroje sociologie, a tím sociologii zvědečtit, měla samozřejmě své racionální jádro. Každá vědecká disciplína se koneckonců dopracovává stále adekvátnějších poznatků o skutečnosti díky pokroku svých metod a technik v nejširším slova smyslu. Ve společenských vědách vůbec a v sociologii zvláště však toto samo o sobě nestačí. Právě třídní rozpolcenost všech podstatných stránek společenské reality od okamžiku vzniku tříd, která není subjektivním výmyslem, ale „přírodovědecky“ přesně zjiitelnou a neodmyslitelnou vlastností sociální skutečnosti způsobuje, že pravdivost sociologického poznání není jen záležitostí subjektivní snahy badatelů a dokonalosti jejich vědecké výbavy. Naopak, jsou-li zájmy třídy, z jejichž pozic k řešení stěžejních otázek společenského života sociolog přistupuje, a světový názor, který v důsledku toho vyznává, v objektivním rozporu s pravdivým poznáním, pak „jeho inteligence, postřeh a intelektuálně poctivé úmysly tu pomohou ... v základních bodech jen zdůraznit a učinit líbivější a přitažlivější deformované a ideologické pojetí faktů“ [Goldmann 1967 : 23]. To je případ všech velkých, nesmírně vzdělaných a intelektuálně mimořádně vyspělých buržoazních sociologů, včetně Webera. Z hlediska subjektivních předpokladů jim nechybělo nic, aby se stali výjimečnými postavami ve svém oboru. Protože však v třídně rozděleném světě má každý *klíčový* poznatek týkající se společnosti nezávisle na vůli svého nositele třídní povahu, nemůže žádný sociolog, nechce-li klamat sám sebe, zaměřovat své úsilí pouze na zdokonalování „neutrálních“ metod a technik. Musí si zároveň klást otázku, komu jeho odborná činnost slouží. Jak jsme viděli, Weber se snažil dokázat, že cílem sociologie nemůže být praktická přeměna světa, ba — jak ještě ukážeme — ani hodnocení stěžejních otázek společenského života. To patří k největším omylům tohoto badatele.

Omyl, který naopak někdy hrozí nám, kteří se hlásíme k marxisticko-leninským teoretickým a metodologickým východiskům, spočívá v tom, že se nejednou domníváme, že stačí vyznávat vědecký světový názor, abychom bez většího úsilí vyřešili všechny základní otázky společenského života a poměrně jednoduše vyvrátili poznatky i postupy buržoazních sociologů. Někdy zapomínáme, že vědecký světový názor je sice nezbytnou, nikoli však postačující podmínkou pravdivého poznání sociální reality. Ruku v ruce s ním musí jít perfektní zvládnutí konkrétní sociologické metodologie, umožňující přesné a všestranné zachycení struktury a dynamiky současné společenské skutečnosti. Jinak zůstaneme u nic neříkajícího opakování obecných frází, které nijak neobohacují naše poznání, nemohou být prakticky užitečné a nemohou ani zpětně rozvíjet naše obecná světonázorová východiska.

Touto otázkou se v několika svých statích v souvislosti s řešením aktuálních problémů výstavby a zdokonalování rozvinuté socialistické společnosti zabýval v poslední době K. Ryehtařík a mj. velmi přesně napsal: „Osobní přesvědčení, čestnost, schopnost obhájit základní pravdy marxismu jsou sice nutným, ale ne-

dostatečným předpokladem. Základní i tady zůstává otázka, jak se nám podařilo teoreticky postihnout reálný stav, jeho dynamiku a jak jsme naplnili objektivně dané a perspektivní potřeby našeho hnutí. ... Ve společenskovědním poznání ... nezřídka trpíme představou, že filozofii — jako nejobecnější teoretickou disciplínu — a její zákony, pojmy a kategorie, můžeme bezprostředně aplikovat i bez pomoci jiných méně obecných společenskovědních disciplín, že pochopení základních filozofických kategorií nám dává návod k bezprostřednímu poznání a odhalení konkrétních příčin každého společenského jevu“ [Rychtařík 1985 : 14].

Je příznačné, že Weberův odpor k tomu, aby „sociologie dávala návody k řešení praktických otázek“, nebyl koneckonců podmíněn ani tak čistě teoretickými, ale spíše politickými postoji tohoto autora. Jak známo, Weber vyznával v podstatě liberální politické postoje. Ty se projeví v jeho sociologii v ideji, že vždy je a bude nutná pluralita přístupů k otázkám společenského života i odpovědi na ně. Někdy se zjednodušeně tvrdí, že tento postoj byl zaměřen jen proti marxismu s jeho tezí o možnosti adekvátního poznání společenské skutečnosti pouze z pozic dělnické třídy. Weberův postoj byl však i reakcí na některé velmi agresivní pravičácké tendence v Německu prvních desetiletí našeho století, snažící se nevybíravými prostředky omezit liberálně chápanou autonomii a svobodu vědy.

Weberovo postavení při řešení teoretických i praktikopolitických problémů bylo — jak jsme viděli — velmi často ambivalentní. Přesně a lapidárně to vyjádřila sovětská autorka P. P. Gajděnková: „Dvojznačnost Weberovy teoretické pozice je v souladu s dvojznačností a nedůsledností sociálně politického postavení německého buržoazního nacionálního liberalismu. Koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století musela buržoazie v Německu bojovat nejen proti pravicově konzervativním silám, jak tomu bylo dříve, ale i proti mnohem levicovějším a radikálnějším silám, než byla sama. Mentalita německé buržoazie, ohrožované feudálně junkerskou vrstvou, která ještě neodešla ze scény, a nastupujícím proletariátem, byla vyjádřena ve Weberově politické orientaci“ [Gajděnková 1982 : 332].

Jistá ambivalentnost se objevuje u Webera ještě v jedné věci, která v této souvislosti musí být zaznamenána. Jde totiž o to, že ne všechno, co Weber jako metodolog sociologie, tudíž i jako teoretik sociálního poznání hlásal, plně ve své výzkumné práci uplatňoval. To ostatně neplatí jen o něm, ale setkáváme se s tím i u jiných vynikajících buržoazních sociologů, jak o tom píše například J. Szczepański: „Ve společenských vědách a v sociologických systémech zvláště velmi často pozorujeme, že metodologická reflexe není často na úrovni empirických a výzkumných prací. Weberovy výzkumné práce jsou nesporně pro sociologii daleko důležitější než pouze načrtnuté metodologické koncepce“ [Szczepański 1967 : 349—350]. U nás na tutéž otázku nedávno upozornil J. Střítecký, přičemž dodal, že tyto „heuristicky cenné diskrepance přímo zvou ke kritickému vytěžení“ [Střítecký 1984 : 553].

2. Sociologie jako „hodnotově neutrální“ věda

Původním podnětem Weberových teoreticky značně propracovaných úvah o sociologii jako „hodnotově neutrální“ vědě byly, jak se zdá, některé rysy života na německých univerzitách, jak se projevovaly na přelomu devatenáctého a dvacátého století [viz o tom podrobněji Kozyr-Kowalski 1967 : 45 a n.]. Weber ve jménu svého liberálního světového názoru kritizoval ty vysokoškolské učitele, kteří z klerikálních a pravicově konzervativních pozic používali svých přednášek k obhajobě politického systému vilémovského Německa a využívali tak svého nadřazeného postavení ve vztahu ke studentům k šíření názorů, jež se Weberovi musely jevit jako zpátečnické, protože se stavěly proti rozvoji kapitalismu v Německu. Weber v této souvislosti píše, že „ze všech druhů prorokování je v tomto smyslu právě „osobně“ „zabarvené profesorské prorokování zcela nesnesitelné. Vždyť je to bez-

příkladný stav, když mnozí státem pověřeni proroci nekází na ulicích nebo v kostelích či jinde na veřejnosti nebo v soukromí, v osobně vybraných konventiklech určitého vyznání víry, ale činí si nárok v údajně objektivním, nekontrolovatelném, diskuse zbaveném a především před jakýmkoli rozporem pečlivě chráněném tichu posluchárny, privilegované státem, hlásat ve „jménu vědy“ „směrodatná katedrová řešení světonázorových otázek“ [Weber 1983 : 169—170]. Weber dodává, že profesori nesmějí zneužívat toho, že student, chce-li v životě něčeho dosáhnout, musí navštěvovat vzdělávací instituce a být tudíž pod vlivem učitelů. Jejich povinností je probudit a vycvičit ve studentech schopnost chápat, myslet a získat poznatky, ale nevštěpovat jim vlastní světový názor, nadto pochopitelně chráněný před námitkami. Chce-li profesor vedle své akademické dráhy dělat také politickou kariéru, nesmí k tomu zneužívat vysokoškolskou katedru a má pro tento účel zvolit přiměřené jiné prostředky a prostředí, jako jsou noviny, časopisy, různá shromáždění a spolky, přístupné každému občanu a umožňující kritiku.

Weber píše, že by „*principiální* uplatnění práva katedrového hodnocení bylo důsledné pouze tehdy, kdyby se zároveň poskytla záruka, že se na katedře mohou uplatňovat *všechna* hodnocení různých stran“ [tamtéž : 172]. Tak tomu pochopitelně není, neboť proti takto vyslovenému požadavku je okamžitě postaven oficiální názor, „že univerzita je státní ústav pro výchovu vzdělaných úředníků „*„věrných státu“*““ [tamtéž : 173].

Weber neváhá v této souvislosti uvést příklady diskriminace, k níž na německých univerzitách docházelo a které svědčily o tom, že při obsazování docentských a profesorských míst nerozhodují především schopnosti, ale loajální vztah vůči existujícím politickým poměrům. Příslušník sociální demokracie, člověk známý svými marxistickými názory, ale i odpůrce klerikalismu, popřípadě příslušník diskriminované náboženské menšiny neměli na univerzitní dráhu naději.

Weber dokonce píše, že „právě rozhodující a nejdůležitější otázky praktickopolitických hodnocení jsou dnes v důsledku politických poměrů z kateder německých univerzit *vyloučeny*“ [tamtéž : 174], přičemž má konkrétně na mysli například otázku, zda je dnešní oficiální názor na postavení monarchie v Německu slučitelný se světovými zájmy národa a s prostředky, jimiž se tyto zájmy realizují. A protože právě o takovýchto otázkách se na katedrách nesmí svobodně jednat a diskutovat, Weber uzavírá, že se mu zdá, „že pro reprezentanty vědy existuje jediný důstojný postup, *mlčet* i o takových hodnotových problémech, jejichž projednávání se jim laskavě povoluje“ [tamtéž].

Uvedené Weberovy kritické soudy na adresu německých akademických poměrů sehrály ve své době nesporně pokrokovou úlohu. Z liberálně buržoazních pozic usilovaly o odstranění konzervativních a klerikálních principů ve výuce i v obsazování akademických funkcí a udělování akademických titulů. Weberovy postoje v těchto otázkách nelze ovšem charakterizovat jako jakýsi třídně nezakotvený abstraktní humanismus. Tento autor, který se otevřeně prohlašoval za „třídně uvědomělého buržu“¹, neusiloval o radikální změnu ani na německých univerzitách, ani v žádné jiné oblasti společenského života. Byl pouze přesvědčen — a to ze stanoviska liberálně nacionalistické německé buržoazie správně — že kapitalismus je systémem, který především v důsledku svého racionalismu vytváří optimální předpoklady fungování všech stránek společenského života. Proto je zapotřebí odstranit veškeré překážky, jež mu v Německu stavěly do cesty z feudalismu přežívající konzervativní síly, zejména velcí pozemkoví vlastníci a klerikálové. Ze stejného stanoviska ovšem kritizoval i německou sociální demokracii a dělnické revoluční hnutí, neboť i ony — ovšem z jiných pozic — oslabují buržoazii, a tím brání rozvoji kapitalismu.

Z uvedeného je zřejmé, že Weberova teorie sociologie jako „hodnotově neutrální“²

vědy se zrodila ze zcela reálných praktickopolitických poměrů. A je do určité míry paradoxní, že Weberovy úvahy o nepřipustnosti hodnotících soudů v sociologii vyrůstají z jeho vlastního velmi vypjatě negativního hodnocení situace na německých univerzitách.

Pokusme se nyní stručně reprodukovat stěžejní Weberovy názory na otázku hodnocení v sociologii a ve společenských vědách vůbec. Vyjdeme z Weberovy definice hodnocení, která zní takto: „... „Hodnoceními““ je třeba rozumět ... „praktická““ ocenění nějakého jevu, který se dá ovlivnit naším jednáním, jako zavržení-hodného nebo přijatelného“ [tamtéž : 166]. Znamená to, že Webera zajímá jen hodnocení takových skutečností, na něž můžeme mít vliv. Pouze v tomto případě může totiž naše hodnocení svými důsledky změnit nějakou stránku sociální skutečnosti. Přitom právě v této změně vidí Weber určité nebezpečí a riziko. Odpovědnost za charakter změny nemůže na sebe vzít sociologie. V takovém případě by se totiž jako věda stavěla za jedno z možných praktických řešení, jichž je však vždy celá řada. Překročila by tím Weberem stanovený práh své kompetence, neboť by porušila svou „hodnotovou neutralitu“. To, pro jaké praktické jednání se člověk rozhodne, je už jen jeho záležitostí. Je to věc jeho svědomí a osobního světového názoru. Věda mu může pouze pomoci, aby si uvědomil, že všechno jeho jednání, respektive pasivita znamená ve svých důsledcích postavit se za určité hodnoty, a tím zároveň i proti jiným hodnotám. Rozhodnout se však musí člověk sám. Věda mu v tom podle Webera nijak nepomůže: „Neexistuje žádný (racionální nebo empirický) vědecký postup, který by zde mohl rozhodnout. *Naše* přísně empirická věda si vůbec nemůže činit nárok, že ušetří jedince této volby, a proto by ani neměla vzbuzovat zdání, že je toho schopná“ [tamtéž : 187].

Věda tak vlastně v nejdůležitějších záležitostech ponechává člověka „na holičkách“, bez pomoci. Weber si to uvědomuje a akceptuje to. Je to součást lidského údělu a postavení člověka ve světě. „Kdo není schopen tento osud doby mužně snášet, tomu je třeba říci, ať se raději vrátí, mlčky, bez obvyklé veřejné reklamy renegátů, prostě a jednoduše do široce a milosrdně otevřené náruče starých církví. Nebudou mu to zazlívát. Tak či onak bude muset přinést „... intelektuální oběť““ — to je nevyhnutelné. Když to skutečně udělá, nebudeme ho za to hanět. Neboť takováto oběť intelektu je mravně přece jen něco jiného než obcházení povinnosti prosté intelektuální korektnosti, které nastupuje tehdy, když člověk nemá odvahu objasnit si vlastní zásadní postoje a tuto povinnost si ulehčuje slabošskými relativizacemi“ [tamtéž : 253—254].

Nechává-li věda člověka takto bez pomoci, k čemu mu vlastně je? Není pak zbytečná? V žádném případě, říká Weber. Poskytuje každému, kdo se na její služby obrátí, čtyři důležité věci: 1. poznatky o technice, jak se život, vnější věci, ale i jednání lidí dají zvládnout prostřednictvím kalkulace, 2. metody a nástroje myšlení i cvičení myšlení, 3. prostředky objasnění otázek a konečně 4. prostředky umožňující člověku, aby uvážil konečný smysl jednání; jinak řečeno, věda je schopna mu ukázat, jaké důsledky bude mít jeho jednání, bude-li postupovat určitým způsobem, pro nějž se, jak už víme, musí ovšem sám rozhodnout. Věda tak podle Webera může člověku „pomoci uvědomit si zásadní axiomy tvořící základ obsahu jeho chťení, uvědomit si zásadní měřítko hodnocení, z nichž nevědomě vychází, nebo — aby-
chom byli důslední — z nichž by musel vycházet“ [tamtéž : 46].

Mezi hodnocením, které vždy používá argumentace apelující na náš cit a naši schopnost nadehnout se pro konkrétní praktické cíle, kulturní formy a kulturní ideály nebo na naše svědomí, a mezi vědou, jejíž argumentace apeluje na naši schopnost a potřebu myšlenkově uspořádat empirickou skutečnost způsobem činícím si nárok na platnost zkušenostní pravdy, existuje podle Webera nepřekonatelný rozdíl. To neznamená, že by věda s hodnotícími soudy vůbec nepřicházela

do styku. Zabývá se jimi jako svým předmětem, sama je však nesmí obsahovat, a to proto, „že platnost praktického imperativu jako normy na jedné straně a pravdivostní platnost empirického konstatování faktů na druhé straně spočívá v absolutně heterogenních rovinách problematiky“ [tamtéž : 179].

Weber si však dobře uvědomuje, že ve vědecké činnosti je někdy velmi těžké empirické konstatování od praktického hodnocení oddělit. „My všichni“, píše, „podepsaný zastávce tohoto požadavku, právě tak jako ostatní, to neustále porušujeme“ [tamtéž : 175]. Je-li tomu tak a existuje-li množství různých světových názorů a v důsledku toho také mnoho značně odlišných hodnocení, nebyla by potom schůdnější jiná cesta k vědecké pravdě, jež by spočívala v hledání jakéhosi průměru mezi nimi? Weber si tuto otázku kladé a odpovídá na ni jednoznačně záporně: „ „ „Střední cesta“ “ *není ani o vlas víc vědeckou pravdou než nejextrémnější ideály stran zprava či zleva. Nikdy se zájem vědy nepoškozuje trvaleji a více, než když nechceme vidět nepohodlné fakty a reality života v jejich tvrdosti*“ [tamtéž : 50].

Pokusme se nyní k těmto Weberovým názorům zaujmout kritické stanovisko. Na prvním místě je třeba se zmínit o jistém paradoxu, který v otázce hodnocení Weberova sociologie jako celek obsahuje. Výše jsme vysvětlili specifickou Weberova pojetí poznání sociální reality. Vzhledem k tomu, že tato realita je sama o sobě vnitřně nerozčleněným a nediferencovaným chaosem, neposkytuje objektivně badateli žádný návod, kterou její část učinit přednostně předmětem zkoumání jako nejvýznamnější. Badatel musí toto rozčlenění provést sám na základě svého subjektivního hodnocení. Tuto operaci Weber ovšem nenazývá hodnocením, ale vztahem k hodnotě. Samo terminologické rozlišení však nemůže změnit nic na faktu. že hned první krok při poznávání společenské reality spočívá v určitém hodnocení. Volba objektu zkoumání je pokaždé provedena na základě jistých obecně teoretických a metodologických preferencí, jež mají vždy výrazně hodnotící zabarvení. Argumentovat ve prospěch „hodnotově neutrální“ sociologie z weberovských gnozeologických pozic je mnohem těžší než z pozic pozitivistických a vede to nutně uvnitř weberovského myšlenkového systému k téměř neřešitelným paradoxům a rozporům.

Sám Weber, jak jsme viděli, upozorňuje, že oddělit empirické konstatování od praktického hodnocení je někdy těžké. K tomu můžeme dodat, že to není těžké jen v důsledku subjektivní nedokonalosti samotného badatele, ale především v důsledku objektivních vlastností sociální reality, která je vždycky vnitřně rozporná a už sám její popis proto obsahuje jisté hodnocení. Je přece zřejmé, že popisuje-li například Marx v *Kapitálu* čistě objektivně a na základě dat získaných převážně ze statistik institucí kapitalistického státu postavení dělnické třídy, je to nutně zároveň určité hodnocení odsuzující kapitalistické poměry, přičemž by text nemusel obsahovat ani jeden hodnotící soud. Podobných příkladů z děl samotného Webera a i z děl současných buržoazních sociologů, pokud přesně popisují některé stránky objektivní reality světa kapitalismu a rozvojových zemí, bychom mohli uvést celou řadu. Znamená to, jak správně vystihl například polský marxista S. Kozyr-Kowalski, že ve společenských vědách existuje často taková kategorie soudů, „které fungují současně jako popisy i hodnocení“ [Kozyr-Kowalski 1967 : 77]. Tyto soudy obsahují hodnocení, ale zároveň nepostrádají empirický smysl, neboť popisují určitou objektivní sociální realitu a mohou tudíž být považovány za pravdivé nebo nepravdivé. Znamená to zpochybnění běžného názoru, že hodnocení nemají žádnou logickou hodnotu. Kromě toho se ukazuje, že hranice mezi popisem a hodnocením skutečnosti, mezi výpovědí o skutečnosti a výpovědí o postoji badatele vůči této skutečnosti jsou mnohem méně ostré, než to předpokládá Weberův požadavek „hodnotově neutrální“ vědy. Badatel tedy není schopen zbavit určité empirické popisy hodno-

tíctého smyslu. Může se jediné pokusit změnit jejich hodnotící zabarvení. Pak se však zpronevěruje postulátu „nehodnotící vědy“.

V této souvislosti upozorňuje Kozyr-Kowalski ještě na jednu důležitou věc, která má při kritice Weberova postulátu „hodnotově neutrální“ vědy kardinální význam. Polský marxista píše: „Uznáme-li, že se v hodnotících prvech, které propustují výsledky vědeckých bádání, projevuje třídní povaha společenských věd, pak pojem třídní povahy těchto věd nevylučuje možnost, že dospívají k objektivním, pravdivým a adekvátním empirickým konstatováním“ [tamtéž : 80]. Toto tvrzení je nesmírně závažné proto, že zdůvodněné popírá Weberovu základní myšlenku o nemožnosti objektivního poznání dosahovaného z pozic jakéhokoli světového názoru. Ukazuje se, že sám fakt ovlivnění našeho poznání světovým názorem a fakt jeho třídního zakotvení nemusí být v rozporu s pravdou. Záleží ovšem na tom, o jaký světový názor a o jaké třídní zakotvení jde. Dějiny sociálního myšlení a společenských teorií dokazují, že největší naději na adekvátní postižení podstatných stránek společenského života měli vždy ti myslitelé, kteří k sociální realitě přistupovali z pozice třídy, jež v důsledku svých podstatných a dlouhodobých zájmů neměla zapotřebí jakkoli poznání skutečnosti zkreslovat, respektive považovat řešení určitých otázek za tabu.

Bez povšimnutí nelze ponechat Weberův názor, že společenská věda nemůže člověku poskytnout návod, jak měnit sociální skutečnost, že rozhodnutí o charakteru změny je čistě subjektivní záležitostí každého individua a že kdo není schopen tento těžký úděl snášet, může najít útočiště v „náruči starých církví“, které — jak známo — jsou schopny takovéto návody poskytnout. Je tomu opravdu tak, že člověk má na vybranou pouze ze dvou možností: buď zůstat na půdě vědy, a pak nemít v řešení klíčových otázek společenského a individuálního života žádnou objektivní a racionální oporu, nebo tuto půdu opustit, takovou oporu získat, ovšem za cenu propadnutí víře a iracionalismu?

Pokud bychom na takovéto stanovisko přistoupili, znamenalo by to popírat základní smysl existence vědy, jímž je poznávání a v nejširším slova smyslu přetváření skutečnosti ve prospěch člověka. Protože různí badatelé a různé společenské skupiny chápou tento „prospěch“ odlišně, rozecházejí se i názory na to, jaký charakter a směr by ono přetváření mělo mít. Marx a Lenin ve svých dílech dokázali, že nejbližší „prospěchu člověka“ jsou taková řešení, která mění skutečnost v souladu s dlouhodobými a podstatnými zájmy dělnické třídy. Tím zároveň popřeli objektivistickou a liberalistickou myšlenku, že všechny „světové názory“ jsou stejně pravdivé i lživé a že žádný z nich se nemůže stát oporou člověka při změně reality. Právě díky tomuto spojení vědeckosti a třídnosti je — jak známo — marxismus-leninismus zásadním zlomem ve vývoji názorů na společnost. Poskytuje jedincům i společenským skupinám návod na změnu skutečnosti, aniž by to znamenalo propadnout víře a iracionalismu.

Existuje přesto ve Weberově výše uvedeném názoru určité racionální jádro? Lépe řečeno, vytyčuje tento Weberův názor jistou smysluplnou otázku, kterou bychom se měli zabývat z marxistických pozic? Domníváme se, že ano. Sám fakt, že marxismus-leninismus je první vědeckou metodologií a teorií v dějinách sociálního myšlení, neznamená, že dává přesný návod na řešení každé konkrétní situace, která před individuální a společenskými skupinami, jež se k němu hlásí, stojí. Věda, má-li zůstat vědou, musí mít obecný charakter; to znamená, že existuje vždy rozpor mezi touto obecností vědecké teorie a metodologie a mezi konkrétními otázkami, které vyvolává praxe.(7) Marxistická společenská věda je v obecné rovině přesným

(7) Tímto objektivně nutným rozparem nesmí být ovšem omlouvána neudržitelná tendence nahrazovat studium konkrétních problémů naší společnosti scholastickým teoretizováním, odtrženým od potřeb společenské praxe, tendence úniku od reálné skutečnosti.

postižením otázek vývoje společnosti i přesným metodologickým nástrojem, Při řešení konkrétních každodenních praktických například politických otázek je ovšem nutné tyto obecné principy určitým způsobem aplikovat. A zde skutečně mnohé závisí na subjektivním rozhodnutí jedince, protože možných konkrétních řešení je i v rámci marxisticko-leninských obecných teoretických východisek vždy více. Tak do praktického politického rozhodování nutně vstupují i jiné kvality subjektu než znalost marxisticko-leninské teorie a metodologie. Proto i pro politika řídícího se vědeckým světovým názorem není politika pouze záležitostí vědeckého rozhodování, ale je také uměním, tzn. že v ní uplatňuje nejen postupy získané vědeckým studiem, ale rovněž životní zkušenosti, osobní dovednosti, někdy dokonce i to, co bychom mohli velmi obecně a asi nepřiliš přesně nazvat instinktem apod. Z toho ovšem vyplývá, že ani vědecký světový názor nezabavuje politika (a obdobně ani žádného jiného člověka) morální odpovědnosti za vlastní rozhodnutí (právě proto, že možných řešení je vždy více), i to, že rovněž člověk subjektivně se hlásící k marxismu-leninismu se může dopouštět chyb a omylů.

Problematika „hodnotové neutrality“ sociologie má samozřejmě celou řadu dalších filozofických, politických i morálních aspektů, jimiž by bylo možné se zabývat. Stejně tak bychom mohli poukázat i na další stránky Weberových názorů na tuto otázku a kriticky se s nimi vypořádat. Na tomto místě nám však nešlo a ani nemohlo jít o to, vypořádat se s touto problematikou relativně vyčerpávajícím způsobem, nýbrž pouze v hlavních rysech naznačit cestu jejího řešení.

3. Weberova kritika historického materialismu -- nepřekonaný vzor pro současnou buržoazní sociologii

Weberovo dílo nemůže být plně pochopeno a vyčerpávajícím způsobem analyzováno, nepřihlédne-li se k tomu, že bylo reakcí na marxismus a polemikou s ním. Skutečnost, že řada stěžejních problémů, jimiž se Weber zabýval a které se snažil řešit, byla inspirována marxismem, je důkazem velkého vlivu Marxova díla na společenský život jako celek i na buržoazní sociologii koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století. Svědčí o tom, že Marxovy názory, zprvu jeho odpůrci z řad představitelů akademické buržoazní sociologie bagatelizované a přehlížené, si postupně i v těchto kruzích získávaly respekt a vyvolávaly polemiku.

Implicitní a někdy i explicitní polemikou s materialistickým pojetím dějin byly vlastně všechny Weberovy teoretické i metodologické teze, jimiž jsme se zatím v naší stati zabývali. Slovenský překlad výboru z Weberova díla poskytuje však čtenáři po této stránce ještě další důležitý materiál. Jde zejména o Weberovo hodnocení významu sociálně ekonomických jevů pro život společnosti, o jeho pojetí geneze a hlavních rysů kapitalismu, o vztah tohoto autora k dělnické otázce a k socialismu.

V řešení všech těchto otázek se Weber s marxistickým přístupem rozchází. Jeho postup při zdůvodňování vlastního stanoviska a při kritice Marxe je velmi charakteristický. Kromě vysloveně politických problémů, kde je ve vztahu k marxismu nesmiřitelný, v ostatních oblastech marxistická řešení jednoznačně neodmítá, ale v souladu se svým relativistickým a liberalistickým stanoviskem je považuje za jedna z možných, respektive za řešení dílčí, která sama o sobě nejsou sice správná a adekvátní, ale pokud budou korigována jinými postupy, je možné je tolerovat, a dokonce se z nich někdy i poučit.

Tento způsob kritiky marxismu je z hlediska třídních zájmů buržoazie velmi účinný a pro liberálně demokraticky orientované příslušníky inteligence za kapitalismu neobyčejně přitažlivý. Vyvolává totiž domněnku, že vůči marxismu se zde postupuje zcela seriózně, uznávají se jeho zásluhy o vývoj teorie společnosti, zároveň se však „objektivně“ a kriticky — jak je ve vědě nutné — poukazuje na jeho

nedostatky. Vzniká tak dojem, že všechno skutečně vědecké je z marxismu převzato a stává se součástí vědy o společnosti, která postupně nabývá univerzálního charakteru. Ve společenské vědě nemá tudíž smysl nadále o marxismu jako samostatném směru hovořit. Bez ostrých invetiv a útoků se tak dosahuje toho, o co všichni odpůrci marxismu vždy usilovali: má být rozpuštěn v buržoazním vědění. Většina takto orientovaných kritiků marxismu je upřímně přesvědčena o třídní neutralnosti svého postoje a o tom, že sledují vskutku čistě vědecké zájmy.

Stěžejním bodem Weberovy polemiky s marxismem je otázka úlohy duchovních a materiálních faktorů v životě společnosti. Protože materialistické pojetí dějin znamenalo zásadní převrat v názorech na společnost a stalo se východiskem řešení všech ostatních základních sociálních otázek v rámci marxismu, je pochopitelné, že všichni odpůrci marxismu vždy polemizovali a i dnes polemizují právě s jeho tezemi. Weber ovšem roli sociálně ekonomických faktorů nepřehlíží. Svědčí o tom například tato jeho myšlenka: „Základní skutkový stav, na který se vážou všechny jevy označované v nejširším smyslu jako „sociálně ekonomické““, je ten, že naše fyzická existence podobně jako uspokojování našich nejideálnějších potřeb všude naráží na kvantitativní omezenost a kvalitativní nedostatečnost vnějších prostředků a že jejich uspokojování vyžaduje plánovitou péči a práci, boj s přírodou a zespolečnění s lidmi“ [Weber 1983 : 57]. V souvislosti se svou specifickou novokantovsky orientovanou gnozeologií však neváhá dodat, že tato kvalita nepřísluší sociálně ekonomickým jevům objektivně, ale že ji spíše podmiňuje zaměření našeho poznávacího zájmu. Znamená to, že při jiném zaměření tohoto zájmu dostane se úloha sociálně ekonomických faktorů do pozadí.

Kromě toho sám pojem „hospodářských jevů“ Weber značně relativizuje. Píše, že jejich okruh je nestálý, nedá se přesně vymezit „a nějaký jev si vůbec zachovává kvalitu „hospodářského jevu““ pouze potud a pouze do té doby, dokud se náš zájem zaměřuje výlučně na ten význam, který má daný jev pro materiální boj o existenci“ [tamtéž : 58].

Weber prohlašuje, že *analýza sociálních jevů a kulturních procesů* ze speciálního hlediska jejich *ekonomické* podmíněnosti a dosahu byla tvůrčím a plodným vědeckým principem a při opatrném používání a osvobození se od dogmatické zaujatosti jím i v dohledné době zůstane“ [tamtéž : 62]. Materialistické pojetí dějin jako světový názor nebo jako společný jmenovatel kauzálního vysvětlování historické skutečnosti je však třeba podle něho co nejrozhodněji odmítnout.

Tyto obecné úvahy Weber ve své badatelské činnosti prakticky uplatňoval, velmi názorně zejména ve svých dílech *Protestantská etika a duch kapitalismu* a *Hospodářská etika světových náboženství*. V prvním z těchto děl se například dočteme toto: „Pro ty, jejichž kauzální svědomí se neuspokojí bez ekonomické („materialistické“), jak se, žel, ještě stále říká) interpretace, je třeba poznamenat, že vliv hospodářského vývoje na osud náboženských myšlenkových obsahů pokládám za velmi významný ... Ale tyto náboženské myšlenkové obsahy se vůbec *nedají dedukovat* „ekonomicky“, neboť představují ... právě nejmohutnější plastické elementy „národních charakterů“ a mají tedy i svou vlastní zákonitost i donucovací moc čistě v sobě“ [tamtéž : 345].

Zároveň však nelze tvrdit, jak se to někdy nesprávně při zjednodušeném výkladu Weberových názorů činí, že by se tento autor subjektivně hlásil k idealistickému pojetí dějin. Svědčí o tom například tento Weberův výrok: „... nemůže být přirozeně naším úmyslem postavit na místo jednostranně „materialistické“ právě tak jednostranně spiritualistickou kauzální interpretaci kultury a dějin. *Obě jsou stejně možné*, ale oběma stejně málo posloužíme historické pravdě, budou-li si činit nárok nebýt přípravnou prací, ale závěrem zkoumání“ [tamtéž : 360].

Je poněkud překvapující, že Weber, ačkoli dobře znal v jeho době dostupná

Marxova základní díla, nepolemizuje ani tak s nimi, jako spíše s některými zjednodušenými interpretacemi marxismu, jak se rozšířily zejména mezi teoretiky německé sociální demokracie a II. internacionály na přelomu devatenáctého a dvacátého století.

Marx především nikdy netvrdil, že všechny společenské jevy mají pouze jednu, tj. ekonomickou příčinu. Stejně tak materialistické pojetí dějin neprohláší, že všechny historické události a všechny mimoekonomické struktury jsou produktem hospodářského života. Marxisté také nikdy nepopírali, že formy společenského vědomí, včetně náboženství, jsou relativně samostatné, mají své vlastní vývojové zákonitosti i „donucovací moc“. Obdobně nelze tvrdit, že k poznání nadstavbových složek stačí analýza ekonomiky, z níž se tyto složky rodí, aniž by bylo nutné zkoumat a studovat je samé.

Zabývat se Weberovou kritikou materialistického pojetí dějin a marxismu vůbec má i dnes svůj smysl, a to proto, že rovněž současné buržoazní formy této kritiky stereotypně opakuji tytéž argumenty. Polský autor Kozyr-Kowalski, jehož předmluvu k polskému výboru Weberových prací ze sociologie náboženství považujeme za doposud nejhlubší marxistickou kritickou analýzu Weberových výtek na adresu marxismu, zcela výstižně napsal: „Ve Weberově době byla sice jeho kritika historického materialismu brutální deformací jak teoretického myšlení, tak i badatelské praxe tvůrců této teorie společnosti, Marxe a Engelse, ukázala však na určité slabé stránky způsobu pojetí, pěstování a šíření marxistického myšlení teoretiky spjatými s německou sociální demokracií a II. internacionálou. Dnes se však tato kritika stala brzdou rozvoje samotného nemarxistického myšlení, ospravedlněním běžných schémat myšlení o společnosti jako celku i o jejích dějinách“. Weberovské paradigma kritiky historického materialismu mělo donedávna určitou hodnotu jako nástroj odhalování těch formalistickoverbalistických deformací Marxovy a Leninovy teorie, jež byly produktem období kultu osobnosti a dogmatismu. „Dnes se stává stále více svědectvím nepřímé podmíněnosti nemarxistické sociologie a obecné teorie společnosti nejvulgárnějšími a vědecky nejméně hodnotnými interpretacemi historického materialismu“ [Kozyr-Kowalski 1984 : 52—53].

Vrcholem, k němuž M. Weber ve své polemice s marxismem dospěl a který ani současní buržoazní kritikové marxismu v podstatě nepřekonali, je tzv. teorie faktorů. Jejím základem je myšlenka, že žádný společenský jev ani sociálně historický proces není důsledkem pouze jedné příčiny. Tato teorie může být chápána jako kritika marxismu jen za cenu jeho neuvěřitelného zjednodušení. Kozyr-Kowalski správně uvádí, že „vědecká nobilitace tak triviální a povšechné myšlenky je samozřejmě nemožná bez radikální deformace smyslu všech těch stanovisek v teorii společenské formace, která se týkají *vzájemných vztahů* mezi efektivitou vlastní různým substrukturám globální sociální struktury, a zejména problému podmíněnosti efektivity vlastní jednomu typu struktur (například náboženství, ideologii, morálce a vědě) efektivitou jiného typu struktur (například geografického prostředí, demografických vztahů, biologické dědičnosti a ekonomické struktury). Pouze tehdy, jsou-li historickému materialismu připsány nepřilíš rozumné myšlenky (že všechno bylo zroeno hospodářstvím, že poznání hospodářské struktury zbavuje badatele potřeby poznat náboženství, vědu či stát, neboť jejich základní znaky se dají vydedukovat z hospodářství a že věda, stát a materiální násilí se nevyznačují žádnou sociálně historickou efektivitou), umožňuje uznat „teorii faktorů“ „za nejvyšší stupeň vývoje vědeckého rozumu a zakrýt její slabiny, kterých není málo“ [tamtéž : 53—54].

Když se Weber zabýval stěžejní otázkou materialistického pojetí dějin, tj. vztahem ekonomické a duchovní struktury, neučinil předmětem své kritiky autentické názory jeho tvůrců, ale spíše určitou jejich jednostrannou a zjednodušenou inter-

pretaci. Jenom díky tomu mohl napsat, že „takzvané „materialistické pojetí dějin“ ve starém geniálně primitivním smyslu například Komunistického manifestu vládne dnes už snad jen v hlavách laiků a diletantů“ [Weber 1983 : 62]. Je paradoxní, že mimo jiné právě tímto svým znevažujícím výrokem Weber nechtěně a nevědomě dokázal platnost toho, co chtěl diskreditovat. Máloco totiž svědčí přesvědčivěji o třídní a tudíž sociálně ekonomické zakořeněnosti vědomí i těch nejerudovanějších představitelů buržoazie než tato myšlenka.

Literatura

- Abel, T.: *The Foundation of Sociological Theory*. New York, Random House 1970.
- Antonovič, I. I.: *Buržaznaja sociologičeskaja teorija. Kritičeskij očerk osnovnych napravlenij, koncepcij, kategorij. Čast I. Etapy evolucii*. Minsk, Vyšejšaja škola 1980.
- Aron, R.: *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris, Gallimard 1967.
- Baumgarten, E.: *Max Weber. Werk und Person*. Tübingen, J. C. B. Mohr 1964.
- Bendix, R.: *Max Weber. An Intellectual Portrait*. New York, Doubleday and Co. 1962.
- Coser, L. A.: *Preface*. In: Mitzman, A.: *The Iron Cage. An Historical Interpretation of Max Weber*. New York 1970.
- Davydov, J. N.: *Max Weber i krizis zapadnoevropejskogo racionalizma*. In: *Něomarksizm i problemy sociologii kultury*. Moskva, Nauka 1980.
- Gajdénková, P. P.: *Sociologie Maxe Webera*. In: *Dějiny buržoazní sociologie 19. a začátku 20. století*. Praha, Svoboda 1982.
- Gerth, H.H. — Mills, C.W.: *Introduction. Man and his Work*. In: *From Max Weber. Essays in Sociology*. London 1948.
- Goldmann, L.: *Humanitní vědy a filozofie*. Praha, Svoboda 1967.
- Havelka, M.: *Kritické poznámky ke koncepci racionality a svobody u Marxe a Webera*. Sociologický časopis 1976, č. 3.
- Charvát, F. — Večerník, J.: *Třídy a vrstvy v buržoazní sociologii*. Praha, Svoboda 1978.
- Kon, I.S.: *Kritický nástin filozofie dějin 20. století*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1963.
- Kon, I.S.: *Pozitivizm v sociologii*. Leningrad 1964.
- Kozyr — Kowalski, S.: *Max Weber a Karol Marks. Socjologia Maxa Webera jako „pozytywna krytyka materializmu historycznego“*. Warszawa, Książka i Wiedza 1967.
- Kozyr — Kowalski, S.: *Postowie. „Gesellschaft ohne Wirtschaft“: formy recepcji Maxa Webera w socjologii amerykańskiej*. In: Bendix, R.: *Max Weber. Portret uczonego*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1975.
- Kozyr — Kowalski, S.: *Klasy i stany. Max Weber a współczesne teorie stratyfikacji społecznej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1979.
- Kozyr — Kowalski, S.: *Weberowska socjologia religii a teorie społeczeństwa jako całości*. In: Weber, M.: *Szkice z socjologii religii*. Warszawa, Książka i Wiedza 1984.
- Lange, O.: *Politická ekonomie. Obecné otázky*. Praha, Academia 1966.
- Lewis, J.: *Max Weber and Value-free Sociology. A Marxist Critique*. London, Lawrence and Wishart 1975.
- Musil, J.: *Názory Maxe Webera na funkci vědy ve společnosti*. Sociologický časopis 1966, č. 4.
- Novosad, F.: *Začiatky buržoaznej reflexie všeobecnej krízy kapitalizmu*. In: Weber, M.: *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava, Pravda 1983.
- Parsons, T.: *The Structure of Social Action*. New York, The Free Press 1966.
- Rychtařík, K.: *Čeho je dnes zapotřebí*. Tvorba č. 1, 3.1. 1985.
- Sociológia v súčasnom ideologickom boji*. Sociológia 1984, č. 4.
- Stráňecký, J.: *Sedláček Jan: Východiška Durkheimovy sociologie (recenze)*. Sociologický časopis 1984, č. 5.
- Szaeki, J.: *Historia myśli socjologicznej, część 2*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.
- Szczepeński, J.: *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1967.
- Urbánek, E.: *Ke kritice sociologických koncepcí jednání*. Sociologický časopis 1976, č. 3.
- Vaněk, A.: *Sociální struktura. Kritika buržoazní a revizionistické teorie*. Praha, Univerzita Karlova 1975.
- Weber, M.: *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava, Pravda 1983.
- Zdravomyslov, A. G.: *Max Weber i jeho „preodolenije“ marksizma*. Sociologičeskije issledovanija 1976, č. 4.
- Zdravomyslov, A. G.: *Predisloviye*. In: Lewis, J.: *Marksistskaja kritika sociologičeskich koncepcij Maxa Webera*. Moskva, Progress 1981.

Резюме

Я. Седлачек: Макс Вебер — классик буржуазной социологии

Стимулом написания данного очерка явилось издание избранных произведений Вебера на словацком языке, под общим названием «К методологии социальных наук» (Братислава, 1983), представляющее в условиях Чехословакии важный эдичионный почин, так как кроме небольшого очерка «Политика как профессия», ни в чешском, ни в словацком переводе пока не вышла ни одна работа Вебера.

Автор очерка ставит своей целью ответить на вопрос почему творчество Вебера имеет исключительное влияние в современной буржуазной социологии. Не претендуя на исчерпывающий ответ, он считает, что решающую роль здесь играют три главные причины:

1. Тот факт, что М. Вебер выразительно и совершенно новым способом содействовал формированию того, что немарксистские авторы представляют себе под понятием обеспечения научного характера социологии. Разработанное Вебером понимание социологии как дисциплины, которая является, правда, наукой в подлинном смысле слова, но строится на других теоретических и методологических основах, чем естественные науки, разделяется и развивается многими современными буржуазными социологическими направлениями.

2. Вебер оказывает выразительное влияние на современную буржуазную социологию своим пониманием социологии как не оценивающей науки. Ни у одного из предшественников Вебера и его современников из рядов немарксистских социологов, разделявших этот постулат, данное понимание не было разработано столь детально и обосновано со стремлением к такой многогранности, как у Вебера. Если принять во внимание, что идеал т. н. неоценочной нейтральной науки в ходе развития буржуазной социологии стал в известном смысле «профессиональной идеологией» значительного большинства ее представителей, то нас не удивит, что именно этим аспектом своего учения выступает Вебер в число современных буржуазных социологов и роли их великого современника.

3. Творчество Вебера живет и приобретает все большее значение благодаря своей полемике с марксизмом. Вебер не был обычным противником марксизма, а именно потому, что у него проявлялась амбиция превратить свою социологию в «позитивную критику исторического материализма». Вебер признавал, что в учении Маркса имеется ряд идей с постоянной научной ценностью. Их необходимо сохранить, но в то же время отбросить теоретическую систему Маркса, основанную прежде всего на тезисе, что общественное сознание в конечном счете определяется общественным бытием. Этот способ критики марксизма, иногда называемый селективным, так как он признает частные марксистские тезисы, но отвергает то, что является основным в марксизме и поэтому неизбежно принципиально отличным от буржуазной социологии, также весьма близок современным буржуазным социологам.

В очерке все эти три стороны творчества Вебера подвергаются критическому анализу; автор стремится вскрыть их социальную и гносеологическую основу, он указывает, в чем с марксистской точки зрения состояло определенное рациональное ядро некоторых взглядов Вебера, и стремится извлечь из критической оценки мыслей этого бесспорно крупного буржуазного автора определенные стимулы для развития современной марксистской социологии.

Summary

J. Sedláček: Max Weber — A Classic of Bourgeois Sociology

An impulse for the elaboration of the present paper was given by the publication of the Slovak translation of an anthology of Weber's work under the heading *K metodológii sociálnych vied* (*Contribution to the Methodology of Social Sciences* — Bratislava 1983). Under Czechoslovak conditions this is a significant editorial act considering that, with the exception of the minor study *Politika jako povolání* (Politics as a Vocation), no other work by Weber has so far been published in either a Czech or a Slovak translation.

The paper's aim is to provide an answer to the question why Weber's work is of such an extraordinary significance in present-day bourgeois sociology. Making no pretense to an exhaustive answer, the author believes three main causes to play a decisive role:

1. The fact that Weber contributed in an explicit and entirely new manner to what non-Marxist authors have in mind under the concept of the scientification of sociology. Weber's conception of sociology as a discipline which, though being a science in the proper

sense of the word, is developed on different theoretical and methodological foundations than natural sciences, has been accepted and developed by many contemporary bourgeois sociological trends.

2. Weber strongly influences the bourgeois sociology of our time by his conception of sociology as non-evaluating science. In none of Weber's predecessors and contemporaries from among non-Marxist sociologists professing the same postulate has this conception been elaborated in such detail and substantiated with so serious an attempt at multi-laterality as in Weber. Considering that, in the course of the development of bourgeois sociology, the ideal of the so-called value-neutral science has become in a certain sense the „professional ideology“ of the greater part of its representatives, it is not surprising that this very aspect of his doctrine makes Weber join present-day bourgeois sociologists as their great contemporary.

3. Weber's work is alive and continues gaining in importance thanks to its polemics with Marxism. Weber was no common opponent of Marxism: he was filled with the ambition to make his sociology a „positive criticism of historical materialism“. Weber admitted that a number of ideas developed in Marx's work are of a lasting scientific significance. These should rightly be accepted but it is necessary to reject Marx's theoretical system based primarily on the thesis that social consciousness is ultimately determined by social being. This manner of criticizing Marxism, sometimes designated as selective because it accepts partial Marxist theses, simultaneously rejecting that which is fundamental in Marxism and of necessity substantially different from bourgeois sociology, is also extremely sympathetic to contemporary bourgeois sociologists.

The present paper subjects the above three aspects of Weber's work to detailed analysis, strives to disclose their social and gnoseological basis, points to a certain rational core in some of Weber's notions from the Marxist point of view, and endeavours to draw certain stimuli for the development of present-day Marxist sociology from the critical evaluation of the notions of this indisputably significant bourgeois author.